

MĚSTO ŘÍM A JEHO PAMÁTKY OČIMA DVOU ČESKÝCH POZDNĚ RENESANČNÍCH ŠLECHTICŮ

Markéta MELOUNOVÁ

Masarykova univerzita
Ústav klasických studií
A. Nováka 1
602 00 Brno
Česká republika
174501@mail.muni.cz

DOI: 10.17846/SHN.2018.22.2.317-334

MELOUNOVÁ, Markéta. The City of Rome and Its Monuments Through the Eyes of Two Late Renaissance Czech Noblemen. The paper analyzes and compares the methods and accuracy of the descriptions of ancient Roman monuments in two important Old Bohemian travelogues from the beginning of the 17th century: the Pilgrimage of Christopher Harant of Polzice and Bezdruzice (1564 - 1621; travelogue printed in 1608) and the travelogue of Friedrich of Donin (ca. 1574 - 1634; travelogue preserved in a single manuscript). Both travelogues are richly illustrated; they describe both specific monuments of the city of Rome at the turn of the 16th and 17th centuries as well as the types of monuments not all of which are of Roman origin, but can also be found in Rome (such as obelisks and pyramids). In his account, Donin prefers to provide general information about the monuments rather than to describe his own journey. However, due to the missing page, we do not know the exact beginning of his description. The descriptions are chronological: first, he depicts the monuments of pagan Rome; second, Christian churches and basilicas; and, finally, the secular buildings of Christian Rome. The preserved part of the account of Roman pagan monuments starts topographically with the Vespasianic Templum Pacis and the Palatine hill; nevertheless, while speaking of imperial arches, Donin abandons the method and describes instead the most important monuments according to their type. The arches are followed by the Flavian amphitheatre, the Theatre of Marcellus, Roman baths, the Pyramid of Cestius, the obelisks of Rome, the columns of Trajan and Marcus Aurelius (incorrectly identified with the column of Antoninus Pius), and the mausoleum of Hadrian. Donin is well versed in architecture, his concise descriptions of monuments are mostly accurate (although not always). Contrary to Harant who labels most building stones as "marble", Donin distinguishes between different kinds of building stones (marble, travertine, porphyry). The lack of autopsy in Harant's descriptions is sometimes obvious, not only in verbal descriptions (the curious information that Titus' triumphal carriage in the relief of Titus' arch is drawn by two unicorns), but also in illustrations (the Egyptian pyramids resembling obelisks). On the other hand, Harant's travelogue is much more extensive and elaborate, whereas the greatest difference between him and Donin when it comes to the information processing method is Harant's ubiquitous bibliographical citations and the lack of these in Donin's work (except in case of literal quotes from Latin or Italian poets).

Klíčová slova: Bedřich z Donína; Kryštof Harant z Polžic a Bezdruzic; staročeský cestopis; Řím; topografie Říma;

Keywords: Friedrich of Donin; Christopher Harant of Polzice and Bezdruzice; Old Bohemian Travelogue; Rome; Topography of Ancient Rome;

Cílem příspěvku je porovnat způsob a přesnost popisu památek na území města Říma ve dvou významných staročeských cestopisech ze začátku 17. století, *Putování* Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdruzic a cestopisu Bedřicha z Donína. Zatímco Donín tvořil svůj výklad o Římě na základě autopsie, neboť město navštívil hned dvakrát (v roce 1594 a 1608), Kryštof Harant se mohl opírat pouze o literaturu – Řím nenavštívil ani během svého pážecího pobytu na dvoře arcivévodvy Ferdinanda II. Tyrolského, a nejspíš ani později během své mise ke španělskému králi Filipovi III. Ve svém dochovaném rozsáhlém cestopisu, jehož jádro tvoří pouť do Svaté země a na Sinaj, však pro větší poučení čtenářů píše o mnoha místech, která na vlastní oči nespatriil: nejvýmluvnějším příkladem je rozsáhlá kapitola o „Indiích Orientálských“, tedy exkurz o Předním a Dálném východě. U Donína i Haranta najdeme jak popisy konkrétních staveb, tak určitých typů starověkých památek, z nichž některé sice nejsou primárně památkami římskými, ale v Římě se s nimi také setkáme (obelisky, pyramidy). Oba cestopisy jsou hojně ilustrovány, u vybraných případů je tedy možné porovnat rovněž přesnost grafického znázornění.

Autoři a jejich cestopisy

Zatímco o zařazení *Putování* Kryštofa Haranta mezi renesanční (humanistické) cestopisy není nejmenší odborné pochybnosti, v případě cestopisu Bedřicha z Donína se nacházíme na rozhraní mezi epochou renesanční a barokní. Donín byl přitom jen o něco málo mladší než Harant,¹ svůj cestopis sepsal asi krátce po roce 1610.² Antonín Grund, první a dosud jediný moderní vydavatel tohoto spisu, o něm prohlásil, že „stojí na samém konci vývojové řady českého renesančního cestopisu“. Z hlediska stylu jej řadí doprostřed mezi extrémně učený cestopis Harantův a ryze beletristické *Příběhy* Václava Vratislava z Mitrovic (1599), popisující Mitrovicovu cestu do Konstantinopole a věznění tamtéž. Co se týče literární úrovně, Grund jej vhodně označuje za typickou ukázkou renesančního

¹ Kryštof Harant se narodil roku 1564, u Bedřicha z Donína je datum narození neznámé, ale předpokládá se rok 1574. Donín zemřel roku 1634 (Harant byl popraven roku 1621).

² Jana Ekertová a Kateřina Bobková se domnívají, že Donín cestopis sepsal až poté, co byl napsán a Donínovi dedikován záznam o druhé italské cestě jeho společníkem, jezuitou Petrem Velcursiem. EKERTO VÁ, Jana – BOBKOVÁ, Kateřina. Cesta do Itálie očima Bedřicha z Donína a Petra Velcursia. In BOBKOVÁ, Lenka – NEUDERTO VÁ, Michaela (eds.). Cesty a cestování v životě společnosti: sborník příspěvků z konference konané 6. – 8. září 1994 v Ústí nad Labem. Ústí n. Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 1995, s. 299.

Velcursiův (tiskem nevydaný) spis nese v ročníku 1610. Také A. Grund se domnívá, že Donín dopsal cestopis „právě, když jeho hospodářství, otrěsené nákladným způsobem života, bylo vyvráceno“, když prodává rodové državy na podzim 1611. GRUND, Antonín (ed.). Cestopis Bedřicha z Donína. Praha: Melantrich, 1940, s. 12.

cestopisu, nikoli jeho vrchol.³ Na konec řady renesančních cestopisů umístila Donínův cestopis ve svém výboru staročeských záznamů z cest také Zdeňka Tichá.⁴

Eduard Petřů, autor studií o staročeském cestopisu jako literárním druhu,⁵ jej již řadí na pomezí mezi renesanční a raně barokní literaturu.⁶ Nepopírá, že cestopis ještě svým učeneckým rázem připomene spis Harantův či *Cestu z Prahy do Benátek a odtud po moři až do Palestiny* Oldřicha Prefáta z Vlkanova; cesty, které Donín popisuje, však již mají ráz typických sebevzdělávacích cest barokních kavalírů. K ranému baroku Donína podle Petřů řadí nejen forma cesty, ale rovněž jeho „vidění skutečnosti, systém uměleckých i jiných hodnot, který je mu blízký“.⁷ Je pravdou, že například Harantova cesta se od Donínova kavalírského cestování v mnohém lišila: Měla primárně poutní charakter, vedla, jak bylo obvyklé v 16. století, do Palestiny (a do Egypta, kde byla cílem taktéž posvátná křesťanská místa). Itálie, a to ještě jen její severní část, byla pouhou zastávkou na cestě. Donínovy cesty směřovaly do Evropy, z toho dvakrát do Itálie. Jedna z cest měla také primárně poutní ráz, Donín putoval v letech 1607 – 1608 do Loreta. Západní Evropa se od počátku 17. století stala novým preferovaným cílem cest mladých šlechticů, a Itálie zvláště pro šlechtice katolického vyznání.⁸

Bedřich z Donína se od Haranta odlišuje výchozím společenským postavením i vzděláním: pocházel z panské rodiny purkrabí z Donína (z újezdecké větve),⁹ Kryštof Harant pocházel z rodiny rytířské (narodil se pravděpodobně na hradě Klenová u Klatov), do panského stavu byl povýšen císařem Rudolfem II. roku 1603.¹⁰

Nejvyššího vzdělání se Harantovi dostalo při pobytu na dvoře arcivévody Ferdinanda II. Tyrolského na zámku Ambras u Innsbrucku (1576 – 1584). Bedřich z Donína disponoval vzděláním univerzitním: studoval u jezuitů v pražském Klementinu (zapsán spolu se starším bratrem Janem Vladislavem roku 1587), mezi lety 1588 – 1591 pobýval ve Vídni nejspíš na dvoře arciknížete Arnošta a v letech 1592 – 1593 ještě s bratrem studoval u jezuitů v Ingolstadtu.¹¹

³ GRUND, ref. 2, s. 21-22.

⁴ TICHÁ, Zdeňka (ed.). Jak staří Čechové poznávali svět: výbor ze starších českých cestopisů 14. – 17. století. Praha: Vyšehrad, 1986, s. 27-28.

⁵ PETŘŮ, Eduard. Vzrušující skutečnost: fakta a fantazie ve středověké a humanistické literatuře. Ostrava: Profil, 1984. PETŘŮ, Eduard. Cesta jako klíčový motiv starších slovanských literatur. In *Slavia*, 1995, roč. 64, č. 1/2, s. 125-131.

⁶ „Můžeme tedy na Donínovy cestopisy právem pohlížet jako na díla, která stojí na rozhraní renesančního manýrismu a raného baroka.“ PETŘŮ, Eduard. Itálie a její obraz na počátku českého baroka: cestopis Bedřicha z Donína. In HEROLD, Vilém – PÁNEK, Jaroslav (eds.). *Baroko v Itálii – baroko v Čechách: setkávání osobností, idejí a uměleckých forem: sborník příspěvků z italsko-českého symposia Barocco in Italia, Barocco in Boemia, uomini, idee, forme d'arte a confronto*, Praha, Karolinum a vila Lanna 19. – 21. dubna 1999. Praha: Filosofia, 2003, s. 430.

⁷ PETŘŮ, ref. 5, s. 430. Mezi cestopisy barokního charakteru jej zařadil už ve své práci *Cesta jako klíčový motiv* (ref. 5), s. 129.

⁸ POLIŠENSKÝ, Josef. Česká touha cestovatelská. In BINKOVÁ, Simona – POLIŠENSKÝ, Josef (eds.). *Česká touha cestovatelská: cestopisy, deníky a listy ze 17. století*. Praha: Odeon, 1989, s. 30.

⁹ GRUND, ref. 2, s. 7-8.

¹⁰ KOLDINSKÁ, Marie. Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic: cesta intelektuála k popravišti. Praha: Paseka, 2004, s. 252.

¹¹ GRUND, ref. 2, s. 9-10.

Také cestopisy mají poněkud odlišnou strukturu a formu. Bedřich z Donína v cestopisu rozděleném na čtyři části popsal několik svých cest podniknutých v letech 1588 – 1608: cestu do Rakous a Uher až k turecké hranici u Rábu, cestu Bavorskem, cestu Švábskem do Itálie, pouť do Loreta spolu s cestou po Itálii, při níž navštívil Neapolsko a podruhé Řím. Cestopis na rozdíl od Harantova nevyšel tiskem, dochoval se v jediném rukopise, který je považován za originální přepis Donínových zápisků, který sám Donín diktoval nebo ze zápisků nechal opsat.¹² Rukopis je poškozený, chybí v něm listy včetně titulního, tudíž ani neznáme původní název cestopisu a jeho dataci.¹³ První i druhou Donínovu italskou cestu také popsal latinsky Donínův preceptor a druh, jezuita Petrus Velcursius (asi 1560 – 1565 až 1620). Dochovalo se však pouze zpracování druhé cesty, které zůstalo stejně jako záznam Donínův v rukopisu.¹⁴ Velcursiův trojdílný spis, nesoucí zkráceně název *Itineris Italici... brevis et succincta narratio*, vznikl v letech 1608 – 1609 a jeho autor jej věnoval Bedřichovi z Donína k Novému roku 1610. Spis by si zasloužil samostatnou pozornost a zejména podrobné srovnání s cestopisem Donínovým. Dosavadní srovnávání ukázalo, že se jedná o samostatná díla, Velcursius se nepodílel na českém spisu Donínově,¹⁵ avšak Donín možná z Velcursiova dříve vydaného spisu čerpal.¹⁶ Velcursiově spisu zde pozornost věnována nebude nejen proto, že není psán česky, ale také protože se jedná o variantu Donínova podání.

Řím navštívil Bedřich z Donína během obou svých italských cest, poprvé zde pobýval od 22. listopadu 1593 do 11. února 1594 a od 9. března do 15. září 1594, podruhé, při své loretánské pouti, od 27. února do 15. března 1608.

Harantův cestopis se věnuje jediné cestě, pouti z Čech do Palestiny, Egypta a na Sinajský poloostrov se zastávkami v severní Itálii (Benátky, Padova, Ferrara) a na středomořských ostrovech (Zakynthos, Kréta, Kypr), uskutečněné v letech 1598 – 1599. Kryštof Harant podnikl později, v letech 1614 – 1615, ještě cestu po západní Evropě, k níž mu příležitost poskytl úkol doručit španělskému králi Filipovi III. řád Zlatého rouna po zemřelém císaři Rudolfovi II. Literární zpracování této cesty, která vedla přes Španělské Nizozemí (Brusel) a Francii do Španělska (Madrid, Santiago de Compostela) a zpět přes severní Itálii (Milán), se však nedochovalo.¹⁷

Kryštof Harant Řím nikdy nenavštívil, ve svém cestopisu se ale příležitostně věnuje některým římským památkám, respektive typům památek, jejichž popisy mohou být srovnány s popisy Donínovými.

¹² Rukopis obsahuje omyly, které mohly vzniknout přeslechnutím nebo přepsáním, a vynechaná místa s faktografickými údaji, která asi měla být doplněna později. Není uveden autor (GRUND, ref. 2, s. 14).

¹³ Uchovávan je v knihovně kláštera premonstrátů na pražském Strahově (signatura DG IV 23). EKERTOŮVÁ – BOBKOVÁ, ref. 2, s. 294-295. Naskenovaný rukopis je přístupný v databázi Manuscriptorium <www.manuscriptorium.com>.

¹⁴ Dnes v knihovně Národního muzea v Praze (RKPT. XVII G 30), dosud edičně nezpracováno. EKERTOŮVÁ – BOBKOVÁ, ref. 2, s. 294-295.

¹⁵ GRUND, ref. 2, s. 15.

¹⁶ EKERTOŮVÁ – BOBKOVÁ, ref. 2, s. 299.

¹⁷ Harant chtěl spis, psaný tentokrát německy, také vydat tiskem, už k roku 1638 se však uvádí jako ztracený. KOLDINSKÁ, ref. 10, s. 314-315.

Oba cestopisy jsou hojně ilustrované, Harantovy vlastní náčrtky zpracoval slezský grafik Johann Willenberg (v původním vydání černobílé),¹⁸ Donínovy barevné ilustrace (miniatury) pořídil neznámý malíř. Ilustrace u Donína představují mapy, znázornění místního způsobu odívání, erbů a v Římě zejména propracované nákresy některých památek (oblouk Septimia Severa na s. 163,¹⁹ flaviovský amfiteátr – Colosseum na s. 164, Cestiova pyramida na s. 165, čtyři obelisky na s. 166, sloup Traianův a sloup Marka Aurelia na s. 167, Hadrianovo mauzoleum – Andělský hrad na s. 168, Pantheon na s. 172, z pozdějších staveb papežský palác s chrámem sv. Petra ve Vatikánu na s. 175). U Donína se vůbec oceňuje zběhlost v architektuře. Jak poznamenal A. Grund, Donín „rozlišuje bystře stavební slohy: německý, t. j. gótický, od vlašského, t. j. renesančního, a jeho popisy budov spolu s nákresy, do *Cestopisu* vloženými, mohou býti pomůckou i dnešnímu dějepisci umění.“²⁰

Popisy památek

Cestovatelé se liší způsobem popisu cesty a spatřených pamětihodností. Harant zpravidla jednoznačně čtenáře informuje, co a kdy sám spatřil; jeho cestopis i přes četné učenecké exkurzy působí mnohem více než Donín jako záznam autentických zkušeností a poznatků. Donínovy zápisky z první italské cesty mají záměrně stručný deníkový charakter, neboť si popisy kraje a památek nechává na vyprávění o druhé italské cestě; toto vyprávění však připomíná spíše turistického průvodce po pamětihodnostech než popis vlastních zážitků: z podání není zřejmé, které římské památky Donín spatřil během první a které během druhé cesty, popřípadě kdy přesně je spatřil, ani které sám viděl a na které jen upozorňuje, protože stojí za zaznamenání (je pravděpodobné, že spatřil vše, co popisuje). Popis památek není vesměs koncipován jako popis procházek.²¹ Donín se však šíří záběru svých popisů nemůže rovnat Harantovi. Dalo by se říci, že Donínův cestopis je méně „vědecký“ než Harantův – Donín sice uvádí množství informací o zemích i památkách, ale jde spíše o sled údajů, chybí mu Harantova humanistická systematickosti a metodika výkladu (Harant například pojednává i obecně o cestování).²² Co upoutá pozornost, podíváme-li se třeba jen na výklad

¹⁸ BOČKOVÁ, Hana. Kryštof Harant a jeho cestopis. In HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC, Kryštof. Putování aneb Cesta z království českého do města Benátek, odtud po moři do země Svaté, země júdské a dále do Egypta a velikého města Kairu. II. BOČKOVÁ, Hana – MELOUNOVÁ, Markéta (eds.). Praha; Brno: Nadační fond Česká knihovna, Ústav pro českou literaturu AV ČR, Host, 2017, s. 412.

¹⁹ V případě Donínova cestopisu se zde odkazuje na čísla stran v rukopisu, nikoliv Grundově edici. Grund vynechal většinu obrázků, reprodukce vybraných ilustrací jsou pouze černobílé a jejich umístění nezachovává původní rozvržení. V citátech z Donínova textu v této studii byly pro lepší čitelnost sjednoceny podle moderního úzu psaní i/y, velkých písmen, diakritika a interpunkce.

²⁰ GRUND, ref. 2, s. 19.

²¹ I Petru si všimá, že cestopis má spíše popisný charakter a méně se věnuje vlastnímu průběhu cesty. PETRŮ, ref. 6, s. 430-431.

²² Harant si systematicky všimá též státního zřízení, Donín se mu věnuje jen v případě Benátek. U Donína je navíc občas znát, že rukopis asi neprošel řádnou závěrečnou revizí, neboť se vícekrát opakují již uvedené informace.

o římských památkách, je téměř naprostá absence odkazů na autority, třebaže jde o pasáže jednoznačně převzaté z literatury. Bibliografické citace najdeme obecně u Donína takřka výhradně u citátů z básníků.²³

To, že se Donín často soustředí na architektonické a jiné umělecké památky, ukazuje podle Petřů na jeho výtvarné vidění světa a dokládá to „baroknost“ jeho vnímání skutečnosti: jako barokní Petřů pochopitelně klasifikuje také Donínovu víru v zázraky a k výtvarnému vidění světa řadí i jeho zvyk zachycovat obrazem místní zvyklosti v odívání (v Římě oděvy duchovních na s. 176, úbory světských dam na s. 179). Tato baroknost ale podle Petřů na druhou stranu neznamena, že by Donín preferoval pouze památky církevní nebo dokonce jen ty, které vykazují barokní prvky; jeho cestopis celkově představuje propojení počínajícího barokního citění s myšlením a vnímáním humanistickým.²⁴

V popisu Říma skutečně vidíme, že se Donín věnuje postupně různým typům památek: začíná pamětihodnostmi antickými, pokračuje křesťanskými kostely a končí světskými stavbami křesťanské éry. Z těchto je v zachované části cestopisu popsán a zobrazen papežský palác ve Vatikánu, poté chybí jeden list a následně se pokračuje římskými zahradami. Následuje vyobrazení současné římské módy a obdivný popis nádhery průvodů duchovních i světských potentátů. Není jasné, jak popis Říma končil, protože i v závěru chybí dva listy (včetně obrázku průvodu vozů španělského vyslance). Na samém začátku popisu taktéž chybí jeden list, takže nevíme, kterou stavbou antického Říma Donín začínal, ani jak popis památek uvedl.²⁵

Donín má s Harantem společný humanistický zájem o antické památky, jak si všímá i Petřů. Donín stejně jako Harant odsuzuje antické pohanství,²⁶ nikoliv už pohanské památky nebo pohanské spisovatele – v této souvislosti můžeme připomenout i Harantův neutrální postoj k antickým autorům, kteří mu slouží za autority stejně dobře jako autoři křesťanské éry.²⁷

S výtvarným viděním a zájmem o architekturu souvisí nejspíš i to, že Donín má lepší povědomí o různých druzích stavebního kamene – v rámci popisu Říma si lze všimnout, že rozlišuje mramor, travertin a porfyr. Naopak Harant používá označení mramor pro různé druhy kamene. Například ostrov Kythéra byl údajně ve starověku přezdíván *Porfyris* „pro lom mramoru, kterýž v něm jest a *porphyr* slove, kterýž u veliké vzácnosti podnes všudy mají“.²⁸ Jak známo, horniny jsou různého původu, mramor, krystalický vápenec, je hornina

²³ I v případě cizojazyčných citátů se Donín od Haranta liší, protože nepovažuje za nutné pro svého čtenáře latinu nebo italštinu doslovně překládat.

²⁴ PETRŮ, ref. 6, s. 431, 434-435. Donín je nakonec charakterizován jako „humanisticky vzdělaný kavalír s barokním uměleckým citěním“ (PETRŮ, ref. 6, s. 436).

²⁵ Naposledy se chystá jmenovat sedm římských pahorků (Cestopis Bedřicha z Donína, s. 160).

²⁶ „Kostel S. Mariae Rotundae neb Pantheon jmenovaný všem pohanským bohům neb spíše d'áblům vystaven, potom ku poctivosti Panny Marie a Všech Božích svatých posvěcen.“ (Cestopis Bedřicha z Donína, s. 172)

²⁷ MELOUNOVÁ, Markéta. Publius Ovidius Naso v cestopisu Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdrůžic. In *Auriga*, 2018, roč. 60, č. 2, v tisku. PETRŮ, ref. 6, s. 434.

²⁸ Název ostrova se ovšem odvozoval od purpurového barviva. HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC, Kryštof. Putování aneb Cesta z království českého do města Benátek, odtud po moři do země Svaté, země júdské a dále do Egypta a velikého města Kairu. I. BOČKOVÁ, Hana –

přeměněná, porfyr hornina sopečná (vyvřelá). „Mramor“ se podle Haranta nacházel i na Menkaureově pyramidě: „Nebo od země na 22 noh zvýší jest vystavená z černého mramoru mouřeninského, *basaltes* řečeného a velmi drahého, ostatky z bílého mramoru až do vrchu.“²⁹ Dochované spodní obložení pyramidy je z červené žuly, vnější obložení pyramid bývalo tvořené z kvalitního vápence.³⁰ Na Harantovu obranu podotkněme, že bazalt a žula jsou aspoň shodně vulkanického původu. Správně uvádí Harant mramor u Titova oblouku, o němž říká, že je to „brána z pěkného štukového kamene mramorového“.³¹

Donín správně určuje, že sarkofág císaře Otty II. ve svatopetrské bazilice byl v té době překrytý víkem z porfyru.³² Správně také uvádí travertin jako materiál použitý na stavbu flaviovského amfiteátru – Colossea³³ a baziliky sv. Petra ve Vatikánu, konkrétně její aktuální verze, jejíž stavba započala za papeže Iulia II. na počátku 16. století (travertin je tu použitý na monumentálním exteriéru).³⁴ Travertin správně zmiňuje jako materiál také na exteriéru jezuitského kostela Il Gesù.³⁵

Starověké pamětihodnosti města Říma

Popis římských památek je v dochované verzi cestopisu Bedřicha z Donína zahájen Vespasianovým chrámem Míru.³⁶ Donín zmiňuje známé informace, že šlo o jednu z nejkrásnějších a nejbohatších staveb císařského Říma³⁷ a že zde byla

MELOUNOVÁ, Markéta (eds.). Praha; Brno: Nadační fond Česká knižnice, Ústav pro českou literaturu AV ČR, Host, 2017, s. 104 a vysvětlivka na s. 523.

²⁹ HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC, Kryštof. Putování aneb Cesta z království českého do města Benátek, odtud po moři do země Svaté, země júdské a dále do Egypta a velikého města Kairu. II. BOČKOVÁ, Hana – MELOUNOVÁ, Markéta (eds.). Praha; Brno: Nadační fond Česká knižnice, Ústav pro českou literaturu AV ČR, Host, 2017, s. 194. Srov. Harantovo „Registrum aneb Index na druhý díl knihy této“ na s. 343 2. dílu: „Basaltes mouřeninský, černý mramor“.

³⁰ VERNER, Miroslav – BAREŠ, Ladislav – VACHALA, Břetislav. Ilustrovaná encyklopedie starého Egypta. Praha: Karolinum, 1997, s. 367 a 369 (heslo Pyramida).

³¹ HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC, ref. 28, s. 236. Obložení travertinového oblouku je z pentelického mramoru (BRTNICKÝ, Ladislav. Topografie starověkého Říma. Praha: Česká akademie věd a umění, 1925, s. 254).

³² „V jednom mramorovém hrobě z přetvrdého kamene porfidu.“ (Cestopis Bedřicha z Donína, s. 169). Víko bylo později zakomponováno Carlem Fontanou do luxusně provedené svatopetrské křtitelnice (dokončené roku 1694).

³³ „Jest veliké vysoké z kamene tirbutinského(!) tesaného čtverhranatého“. „Tirbutinského“ je v rukopisu opraveno na „tiburtinského“ (Cestopis Bedřicha z Donína, s. 164).

³⁴ „Jest z pěkného bílého tiburtinského kamene nesmírné velikosti.“ (Cestopis Bedřicha z Donína, s. 170).

³⁵ „Schody a štít kostelní jest z tiburtinenského tesaného kamene.“ (Cestopis Bedřicha z Donína, s. 173).

³⁶ Komplex byl původně označován nikoliv jako forum, ale templum Pacis (PLINIUS MAIOR. *Naturalis historia* XXXVI, 4, 27 uvádí také opera Pacis); názvy forum Pacis nebo forum Vespasiani, popř. forum Vespasiani Pacis se objevují až u pozdně antických autorů (RICHARDSON Jr., L. *A New Topographical Dictionary of Ancient Rome*. Baltimore; London: The Johns Hopkins University Press, 1992, s. 287).

K Římu Donín přijel symbolicky přes Milvijský most, „kdež Konstantin Veliký veliké vítězství proti Maxenciovi tyranu obdržel“ (s. 159-160).

³⁷ Srov. PLINIUS MAIOR. *Naturalis historia* XXXVI, 24, 102.

uložena kořist z roku 70 dobytého Jeruzaléma „a jiné mnohé poklady“. Donín informuje, že se stavba nachází v troskách, ale že z ní zůstává kamenný sloup „z jednoho kusu takové šířky, že sotva od tří osob může obsáhnout bejtí“.³⁸ Komplex byl v troskách už v 6. století, dodnes se z něj dochovalo minimum pozůstatků; jeho půdorys známe ze zlomků *Formy Urbis*, umístěné původně právě v tomto komplexu a nalézané od roku 1562, ale i tak kolem jeho dispozic panují některé nejasnosti. Sporný je zejména vstup do chrámu.³⁹ Vzhledem k tomu, že Donín umísťuje chrám Míru naproti pahorku Palatinu, je pravděpodobné, že má na mysli spíše pozůstatky Constantinovy – Maxentiovy baziliky, které bývaly s chrámem Míru ztotožňovány až do 19. století.⁴⁰

Kryštof Harant píše o chrámu Míru v souvislosti s důsledky první židovské války.⁴¹ Zmiňuje taktéž, že do chrámu byly po triumfu císaře Tita uloženy nejposvátnější židovské předměty (včetně čtyř sloupů z jeruzalémského Chrámu), které byly v jeho současnosti uváděny jako součást pokladů chovaných v kostele San Giovanni in Laterano. Odkazuje při tom na spis o sedmi hlavních poutních kostelech města Říma augustiniána Onofria Panvinia⁴² *De praecipuis urbis Romae sanctoribusque basilicis, quas Septem ecclesias vulgo vocant, liber*.⁴³ Harant na rozdíl od Donína není zcela přesný, když říká, že předměty uschoval do svého chrámu Titus – chrám byl zasvěcen ještě za vlády Vespasianovy.⁴⁴

³⁸ Cestopis Bedřicha z Donína, s. 163.

³⁹ RICHARDSON, ref. 36, s. 286-287.

⁴⁰ Tak například i autor cestopisu po Itálii z počátku 19. století, básník Milota Zdirad Polák (BRT-NICKÝ, ref. 31, s. 233; POLÁK, Milota Zdirad. Vznešenost přírody. Cesta do Itálie. IBRAHIM, Robert – SELUCKÁ, Markéta – STICH, Alexandr (eds.). Brno: Host, 2014, s. 275). Z chrámu podle něj zbyly „jen tři velikánské oblouky“, což platí právě o bazilice.

⁴¹ HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC, ref. 28, s. 236.

⁴² Žil v letech 1530 – 1568. BAUER, Stefan. Panvinio, Onofrio. In Dizionario Biografico degli Italiani [Online]. Volume 81, 2014. Dostupné na internetu: <[http://www.treccani.it/enciclopedia/onofrio-panvinio_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/onofrio-panvinio_(Dizionario-Biografico))>.

⁴³ Harantův odkaz bez udání přesného místa. Panvinio zmiňuje předměty a sloupy, Titův oblouk, ale nemluví o chrámu Míru: Sub isto nempe altari est Arca foederis, in qua sunt duae tabulae Testamenti; virga Moysi et virga Aaron. Est ibi candelabrum aureum et thuribulum aureum thymiamate plenum et urna aurea plena manna. Item de panibus propositionum. Hanc autem Arcam cum candelabro et his, quae dicta sunt, cum quattuor praesentibus columnis Titus et Vespasianus a Iudaeis asportari fecerunt de Hierosolyma ad Urbem, sicut usque hodie cernuntur in triumphali fornice, qui est supra ecclesiam s. Mariae Novae, ob victoriam et perpetuum..... reliqua non possunt legi.

(PANVINIUS, Onophrius. De praecipuis urbis Romae sanctoribusque basilicis, quas Septem ecclesias vulgo vocant, liber. Roma: haeredes Antonii Bladii, 1570, s. 148. Kapitola De IIII. sacrosancta basilica s. Salvatoris Lateranensi. Velká písmena a interpunkce byly sjednoceny podle moderního úzu.)

⁴⁴ Uvedme zde ještě dotčené pasáže v úplnosti (zvýraznění MM). Cestopis Bedřicha z Donína, s. 163: „[Na] témž rynku jest **templum Pacis, kostel pokoje od Vespeziana císaře** po vítězství a triumfu jeruzalémském **slavně vystavený** a někdy v celém městě nej přednější a nejbohatější, v kterém nádobí a ozdoby chrámu jeruzalémského a jiné mnohé poklady složené byly; nyní rozbořený a mezi zříceninami spatřuje se kamenný sloup z jednoho kusu...“

HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC, ref. 28, s. 236: „Nemohu i toho pominouti, abych nedotekl některých chrámových věcí, jako archy umluvy, dvou kamenných desk v ní, Mojžíšovy holi, prutu Aronového, stolu zlatého a chlebu na něm, svícnu zlatého. Ty věci se čtyřmi sloupy mosaznými dal Titus při zkáze chrámu vynesti a zachovati. Potom je s sebou do Říma zavezl

Donín pak pokračuje poznámkami o pahorku Palatinu, kde se podle něj nacházely paláce Octaviana Augusta a dalších císařů, v jeho době již „toliko zříceniny velikého a nákladného stavení“. Zřejmě ve třech stojících sloupech chrámu Kastorů na foru Romanu spatřoval pozůstatky „mostu neb pavlače“, který si nechal postavit císař Caligula z paláce na Palatinu na Kapitol⁴⁵ „na osmdesáti mramorových sloupích“.⁴⁶

Donínovým výchozím bodem byl asi prostor na Svaté cestě mezi Constantinovou bazilikou a Titovým obloukem, který popisuje jako další stavbu, která je z tohoto bodu přístupná.⁴⁷ Kromě Titova oblouku, vystavěného „po jerusalemském vítězství od obce římské“, zmiňuje Donín oblouk císaře Constantina I.,⁴⁸ oblouk císaře Galliena⁴⁹ a „Iani Quadrifrontis“.⁵⁰ V nedochované úvodní části popisoval ještě jiný oblouk, nejspíš oblouk Septimia Severa na foru Romanu,⁵¹ který je zjevně i na obrázku.⁵²

Kryštof Harant věnuje popisu Titova oblouku více prostoru, a to hned po zmínce o chrámu Míru, všímá si i výzdoby. Nezapomíná ani na citaci autorit:

„A stojí posavad brána z pěkného štukového kamene mramorového, blízko kostela svaté Marie Nové, ku poctivosti *Titovi*, když do Říma v triumfu jel, stavená, a slove *arcus triumphalis Titi*, vlasky *il' arco di Tito*, na němž viděti *Tita* na voze a v něm dva koně a dva jednorožce zapřežené jeti, archu umluvy, zlatý svícen o sedmi ratolestech, stůl zlatý a jiné chrámové nádobí vytesané, kteréž tehďaz

a tam mezi jinými věcmi v triumfu, totiž v příjezdu svém do města, před sebou nésti dal a potom **do chrámu svého pohanského Pacis, totiž pokoje nazvaného**, zavřel a schovati dal. Kteréžto věci, totiž archa, však bez zlata, dsky Mojžíšovy, hůl Mojžíšova a Aronový prut i chleby posvátné s těmi čtyřmi sloupy v Římě v kostele svatého Jána Lateranenského podnes v kaple přední ukazují. Onuphrius de 7 Urbis ecclesiis.“

⁴⁵ Srov. SÜETONIUS. De vita Caesarum, Caligula 22, 4.

⁴⁶ Cestopis Bedřicha z Donína, s. 163. O tři stojící sloupy chrámu zbožněného Vespasiana a Tita se nejspíš nejedná, neboť byly ještě na začátku 18. století do poloviny zasypané v zemi (BRTNICKÝ, ref. 31, s. 176); chrám Kastorů také stojí blíže Palatinu. Srov. veduty obou památek od Étiennea Du Peraca v jeho sbírce, která vyšla poprvé v Římě v roce 1575: vedutu Vestigi d'una parte del Campidoglio che guarda verso il foro Romano a Parte del Monte Palatino verso il foro Romano (DU PERAC, Étienne. I Vestigi dell'antichità di Roma. Roma: Lorenzo della Vaccheria, 1575, s. 2 a 7; vydání je dostupné z <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1145473>>).

⁴⁷ „Vycházejíc z toho rynku jest... arcus ku poctivosti Tita Vespeziana...“ (Cestopis Bedřicha z Donína, s. 163).

⁴⁸ „... a málo dále třetí, Konstantinovi Velikému od též obce postavený“ (Cestopis Bedřicha z Donína, s. 163).

⁴⁹ Bez udání přesné polohy. Travertinový oblouk se nachází na Esquilinu u kostela San Vito (BRTNICKÝ, ref. 31, s. 407; RICHARDSON, ref. 36, s. 25-26).

⁵⁰ Nejspíš čtyřstranný oblouk na hranici mezi forem Boariem a Velabrem (BRTNICKÝ, ref. 31, s. 298; RICHARDSON, ref. 36, s. 208).

⁵¹ „... **jest vejš psanému podobný** arcus ku poctivosti Tita Vespeziana“ (Cestopis Bedřicha z Donína, s. 163; zvýraznění MM).

⁵² Pro tuto identifikaci svědčí následující: v dochovaném textu se nikde neodkazuje na obrázek umístěný v pravém horním rohu na s. 163, což je pro Donína atypické, tudíž se obrázek musí vztahovat k oblouku, který byl popsán v předchozím nedochovaném textu; oblouk na obrázku nemá medailony, které charakterizují oblouk Constantinův; stavba není zobrazená celá – Donínovým zvykem je zobrazovat stavby přesně, jak v jeho době vypadaly – jedině oblouk Septimia Severa stál na začátku 17. století ještě částečně zasypaný v zemi (viz veduty Étiennea Du Peraca Vestigi dell'arco di Constantino a Vestigi dell'arco di Settimio Severo, DU PERAC, ref. 46, s. 3 a 15).

v triumfu všechněm ukazoval. Vedlé čehož dosti podobné jest, že vlastně ty kusy některé (ač skrze války a časté vyplundrování města Říma od Gotův a jiných národův zlata a drahých ozdob zbavené)⁵³ tam se chovají a ukazují. *Martianus antiq. Rom. cap. 26., M. Attil. Serran. de 7 Urb. eccl.*⁵⁴

Za zmínku stojí především poznámka, že Titův triumfální vůz na reliéfu táhnou dva jednorožci. Harant údaj nejspíš čerpal z některého dobového popisu oblouku. Není pravděpodobné, že by se sečtělý člověk jeho typu dopustil takové dezinterpretace jen po zhlédnutí ilustrace (pro nezasvěcené oko mohou svazky prutů liktorů, doprovázejících Titův vůz, ve druhém plánu reliéfu působit jako rohy u nejméně dvou ze čtyř koní v prvním plánu). Bartolomeo Marliani, autor oblíbené topografické příručky *Topographia antiquae Romae*,⁵⁵ kterou zde Harant cituje, tento omyl pochopitelně neuvádí, naopak, píše, že na reliéfu je zpodobněno dvanáct konzulských (liktorů s) *fasces*.⁵⁶ Odkaz na pojednání o sedmi poutních římských kostelích od Marka Attilia Serrana *De septem urbis ecclesiis* nám k určení zdroje omylu také příliš nepomůže, neboť se vztahuje opět k židovským *spoliim* v chrámu sv. Jana v Lateránu (již bez odkazu na Tita či Vespasiana).⁵⁷

S informací, že Titův vůz táhnou dva koně a dva jednorožci, se setkáme později v encyklopedické práci Adama Preyela,⁵⁸ v níž srovnává přírodní i umělé pamětihodnosti Číny a Evropy.⁵⁹

Donín pak pokračuje flaviovským amfiteátre, který stojí „uprostřed starého Říma“.⁶⁰ Harant popisuje amfiteátr v obecné rovině, příležitost mu k tomu poskytl topografie starověkého Jeruzaléma. Oba cestovatelé stavbu popisují velmi

⁵³ Harant zná dílo historika Prokopia, snad tedy také četl o vyplnění Říma Geiserichovými Vandaly, kteří právě židovské cennosti ukradli a odvezli do Afriky, odkud se po vítězství vojevůdce Belisaria dostaly do Konstantinopole (Procopius. De bellis IV, 9, 5).

⁵⁴ HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC, ref. 28, s. 236.

⁵⁵ Latinizovaně Bartholomaeus Marlianus (1488 – 1566). Příručka poprvé vyšla roku 1534 v 7 knihách. Albanese, Massimiliano. Marliani, Bartolomeo. In Dizionario Biografico degli Italiani [Online]. Volume 70, 2008. Dostupné na internetu: <[http://www.treccani.it/enciclopedia/bartolomeo-marliani_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/bartolomeo-marliani_(Dizionario-Biografico))>.

⁵⁶ Praecedentibus XII fascibus consularibus (MARLIANUS, Ioannes Bartholomaeus. Topographia antiquae Romae. Lugdunum: Seb. Gryphius, 1534, s. 129-130; 3. kniha, 26. kapitola; oblouk nazýván arcus Vespasiani). V ilustrovaném vydání z roku 1550 v 5 knihách se o oblouku píše také ve 3. knize, ale v 8. kapitole (MARLIANUS, Bartholomaeus. Urbis Romae topographia. Basilea: Ioannes Oporinus, [1550], s. 64); ilustrace u oblouku není, pouze přepisy nápisů.

⁵⁷ Archa úmluvy, (stůl Poslední večeře,) Mojžíšova a Áronova hůl: SERRANUS, M. Atilius. De septem urbis Romae ecclesiis. Una cum reliquiis, stationibus et indulgentiis. Colonia: officina Birckmannica, 1600, s. 70 (kapitola De sacrosancta divi Ioannis Lateranensis basilica in monte Caelio).

⁵⁸ Latinsky Artificia hominum miranda naturae in Sina et Europa (1655), německy Abentheur der natürlichen und künstlichen Sachen in Sina und Europa (1656).

⁵⁹ PREYEL, Adam. Artificia hominum miranda naturae, in Sina et Europa. Francofurtum ad Moenum: Wilhelmus Serlinus et Georgius Fickwirth, 1655, s. 296 / PREYEL, Adam. Abentheur der natürlichen und künstlichen Sachen. In Sina und Europa. Frankfurt am Mayn: Wilhelm Serlin und Georg Fickwirth, 1656, s. 154 (kapitola 14 o jeruzalémském chrámu, Templum Hierosolymitanum / Von dem Tempel zu Jerusalem): In quo etiam arcu ex uno quidem latere ipsum Titum triumphantem, in curru, qui duobus equis totidemque monocerotibus sive unicornibus ducitur, conspicere licet. / „An welchem Bogen zwar uff der einen Seiten Titus selbst triumphirend uff dem Wagen ist zu sehen, den zween Pferd und zwey Nösenhorn oder Einhorn ziehen.“

⁶⁰ Cestopis Bedřicha z Donína, s. 163.

podobně. Oba shodně uvádějí přirovnání řad sedadel k lázni i scestnou informací, že amfiteátr sloužil také pro divadelní představení (ačkoliv výraz „divadla rozličná“ by také mohl označovat obecně jakoukoliv podívanou). Těžko rozhodnout, zda Donín znal při psaní cestopis Harantův, který vyšel tiskem už roku 1608 (i vzhledem ke své cestovatelské zálibě jej znát mohl), anebo oba opisovali ze stejné, ani jedním neuvedené příručky. Donín, uchvácen mohutností stavby, je tentokrát obšírnější než Harant, zejména správně určuje materiál (travertin; viz výše).

Uvedme nejdříve Donínův popis:⁶¹

„Uprostřed starého Říma stojí nákladné **amphitheatrum**, to jest okrouhlé stavení. Vnitř má plac též okrouhlý a vůkol něho kamenné lavice jedna nad druhou jako v lázni svrchnice, k tomu od Vespéziana císaře vystavené, aby se v něm lidé, jichž volně do vosmdesáti tisíc tam seděti a divadlům rozličným a všelijakým hrám dívati se mohli. Jest veliké, vysoké, z kamene tiburtinského tesaného, čtverhranatého, a ku podivu slavné a **nákladné stavení**, takže těchto let s těžkostí od nejbohatšího potentáta všeho světa mohlo by co podobného způsobeno býti, který Martialis nad sedmi divův světa vyvyšuje. Třidceti tisíc lidu za jedenácte let je stavělo. Kontrfekt polož.“

Harant stavbu popisuje takto: „*Amphitheatrum* bylo stavení okrouhlé a nákladné, vnitř plac mělo okrouhlý a vůkol něho vysoké lavice (jako v lázni svrchnice) kamenné, na nichž lid seděti a hrám neb divadlům, kteréž se dole v placu dály, dívati se mohl. *Ioseph. 18. ant. 10.* Jakož jinde, kupříkladu v Římě, nacházely se podobná stavení, že v nich do 80 000 lidu dívati se mohlo. *Alexan. ab Alexand. genial. dierum.*“⁶²

Harantem uvedené odkazy k odhalení společného zdroje obecného popisu stavby nevedou: citované místo z židovského historika Flavia Iosepha se týká amfiteátru a divadla v Jeruzalémě.⁶³ Neapolský právník a humanista Alessandro d' Alessandro⁶⁴ se ve své kompilaci *Geniales dies* o flaviovském amfiteátru pouze obdivně zmiňuje, podrobnosti neuvádí; říká však, že se stavba nachází uprostřed města a že touto stavbou Vespasianus předčil veškeré císaře a krále.⁶⁵ Donínův odkaz na básníka Martiala směřuje k prvnímu epigramu jeho *Liber spectaculorum*, kde Martialis vynáší nový flaviovský amfiteátr nad pět (nikoliv sedm) divů

⁶¹ Doplněný obrázkem. Cestopis Bedřicha z Donína, s. 164. Zvýraznění MM.

⁶² HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC, ref. 28, s. 336.

⁶³ FLAVIUS IOSEPHUS. *Antiquitates Iudaicae* XV 8, 1 §268.

⁶⁴ Žil v letech 1461 – 1523. Podrobněji MELOUNOVÁ, Markéta. Debtors and Decoctors in the Travelogue of Christopher Harant of Polžice and Bezdrůžice: Some Examples of How a Humanist Scholar Worked with Primary and Secondary Sources. In *Acta Universitatis Carolinae Philologica*, 2017, č. 2, s. 288-289.

⁶⁵ *Quantae autem admirationis fuisse amphitheatrum urbe media credimus, mirificum opus a Vespasiano fundatum, cum ipsius fere demoliti nunc ruinas solidissima structura demiremur? In quo extruendo omnes imperatores regesque magnificentia antecessit, quibus monumentis illud decus maiestatis et imperii, quo urbs Romana floruit, facile est coniectari.* (zvýraznění MM; AB ALEXANDRO, Alexander. *Genialium dierum libri sex. Tomus primus. Lugdunum Batavorum: officina Hackiana, 1673, s. 1195a; jedná se o knihu 4, kapitulu 25.)*

antického světa – egyptské pyramidy, babylónské zahrady, Artemidin chrám v Efesu, Apollónův oltář na Délu a mausóleion v Halikarnassu.⁶⁶

Bedřich z Donína k flaviovskému amfiteátru přirovnává stavbu Marcellova divadla, při čemž si můžeme opět všimnout jeho zběhlosti v architektuře, neboť rozlišuje mezi amfiteátre a divadlem.⁶⁷

Dalším typem památky, kterou Donín čtenáři představuje, již zcela bez topografické návaznosti, jsou římské lázně. Jmenuje konkrétně troje největší císařské thermy, Diocletianovy, Caracalovy a Constantinovy.⁶⁸ Harant o římských lázních pojednává podrobně ve výkladu o moderních lázních tureckých. Opět je možné si všimnout velké podobnosti Donínova a Harantova popisu; oba zdůrazňují přehnaný luxus a nemravnost antických lázní.

Donín lázně popisuje následujícím způsobem:⁶⁹

„Mezi jinými předními antiquity také se počítí mohou zříceniny lázeň neb teplic; **oni je thermas jmenují**, jakožto lázně císaře Diokleciana, kterou za čtrnácte let čtyrydce tisíc ubohých zajatých křesťanův stavělo; lázně Antonina Caracalle, lázně císaře Konstantina a jiných Římanův, které **byly s nesmírným nákladem, jako nějaká městečka neb zámky stavené, v nichž se nacházeli lesové, rybníci, loubí a lusthausy, hospody** a rozličné pokoje drahým mramorem a sloupy mramorovými draze ozdobené, a krátce mluvě, **všelijaká zvůle, rozkoš a kratochvíl, nač se pomyslití mohlo**, v nich se nacházela.“

Harant vynechává zmínku o týrání křesťanů císařem Diocletianem a, jak je jeho zvykem, přidává obsáhlý bibliografický výčet autorit:⁷⁰

„Nebo hned nejprve u aziatických národů nad jiné rozkošem oddaných pošly neb býti počaly lázně a ty potom i do Evropy se dostaly, zvláště do Říma, kdež tehdaž stolice císařův římských byla. Tu lázně **byly staveny s nesmírným nákladem jako nějaká městečka a hrady, v nichž byli lesové, rybníky, divné lusthausy, hospody, a v těch všelijaké hry, kratochvíle a rozkoše až přespříliš provozovány byly, a co se jen od rozkoší vymyslití mohlo**, mužskému i ženskému pohlaví všeho toho se povolovalo, takže tam velicí páni aneb kdokoli chtěl na své peníze živ pobytí skvostně a je marně utratiti, ve dne i v noci tam bývávali. O čemž *Plin. in epist., Spartianus, Lampridius, Iulius Capitolinus, Barth. Marlianus topog. Urb. Romae, Ioh. Servilius de mir. antiq. oper.* a jiní vypisují a **lázně ty thermas jmenují.**“

⁶⁶ MARTIALIS. Liber spectaculorum 1 (... Omnis Caesareo cedit labor amphitheatro,/ unum pro cunctis fama loquetur opus.)

⁶⁷ „Podobné stavení nachází se však na díle rozbořené, theatrum Marcelli jmenované, nedaleko od řeky, kde nyní palác pánův ze Sabellis jest.“ (s. 164) Rod Savelli byl jedním ze středověkých a raně novověkých vlastníků divadla, který část divadla upravil a využíval jako vlastní obydlí (srov. BRTNICKÝ, ref. 31, s. 318-319).

⁶⁸ V 16. století byly ještě vidět trosky i těchto posledních lázní, v letech 1605 – 1621 byly ovšem téměř zcela zničeny stavbou paláce Rospigliosi (a následně v 1. pol. 18. století paláce della Consulta; PLATNER, Samuel Ball; ASHBY, Thomas. A Topographical Dictionary of Ancient Rome. London: Oxford University Press, 1929, s. 525-526, heslo Thermae Constantiniana; BRTNICKÝ, ref. 31, s. 378).

⁶⁹ Cestopis Bedřicha z Donína, s. 164-165. Zvýraznění MM.

⁷⁰ HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC, ref. 29, s. 188. Zvýraznění MM.

Z dopisů Plinia Mladšího Harant nejspíš myslel na podrobný popis lázeňských místností v Pliniových vilách v Laurentu a Tiferu,⁷¹ z císařských životopisů v souboru *Historia Augusta* na zmínky o císařské stavbě lázní a péči o ně.⁷²

Marlianio *Topografie* uvádí podrobný obecný výklad o lázních u Římanů v úseku připojeném k výkladu o lázních Caracallových: objevují se tu také odkazy na Harantem zmíněné Pliniové dopisy i autory Historie Augusty.⁷³ V případě Harantových citací se tudíž může jednat, jak je u něj zvykem, o kombinaci citování primárního (Marliani) a sekundárního (Plinius, autoři Historie Augusty).

Obdivným tónem, nejpodobnějším popisu Harantovu (Donínovu), se o římských lázních vyjadřuje ve své práci o starověkých pamětihodnostech nizozemský filolog Iohannes Servilius.⁷⁴ Vypisuje například souhrnně nejrůznější „kratochvíle“ a „rozkoše“, které se v římských lázních mohly nacházet.⁷⁵

Jak Harant, tak Donín viděli blízkou podobnost mezi pyramidou a obeliskem. Harant na rozdíl od Donína sice navštívil Egypt, egyptské pyramidy ale na vlastní oči zblízka nespatriil kvůli nilským záplavám, zahlédl je pouze z dálky, když se plavil z Damietty do Káhiry.⁷⁶ Zdály se mu, „jako by nějací vrchové byli“, dále je označuje jako „věže“ a přejímá chybnou etymologii jejich názvu:

„Ty věže tak sou nazvané od řeckého slova *pyr*, totiž oheň, a to proto, že dole od spodku široce, k vrchu pak čím výše tím ouže se stavěly, tak rovně, jako každý oheň svým vrchem k špici směřuje a se ztenčuje, tak tyto aneb jako diamant špičatě k vrchu staveny byly a jsou.“⁷⁷

Na Harantově obrázku („kontrfektu“) pak jednoznačně vypadají jako obelisky, jedna je dokonce vypořádána s podivnými znameními, znázorňujícími hieroglyfy.⁷⁸ Na plánu Káhiry⁷⁹ jsou pyramidám o něco podobnější.

Donín zjevně spatřil Cestiovu pyramidu v Římě. Ve slovním popisu ji připodobňuje ke sloupu a obeliskům, na obrázku je však zobrazena věrně. Správně je přepsán i nápis a určen materiál vnějšího obložení:

⁷¹ PLINIUS MINOR. Epistulae II 17, 11-12; V 6, 25-27.

⁷² HISTORIA AUGUSTA. Septimius Severus 19, 5 (stavba lázní); 21, 11 (Caracallové velkolepé lázně); Caracalla 9, 4-5 (velkolepost Caracallových lázní); Alexander Severus 24, 5-6 a 25, 3-6 (založení a vybavení lázní – císař k nim přidal lesík; vylepšení lázní Caracallových); Gordiani tres 32, 3 a 32, 5 (lázně ve vile Gordianů a menší pro soukromé osoby v Římě).

⁷³ 4. kniha, 25. kapitola (De thermis in genere) ve vydání z roku 1534 (MARLIANUS 1534, ref. 56, s. 178-180); 4. kniha, 7. kapitola v ilustrovaném vydání z roku 1550 (součást kapitoly De thermis et palatio Antonini Caracallae; MARLIANUS [1550], ref. 56, s. 93-95).

⁷⁴ Jan Knaep (před 1536 – po 1569). BLOK, P. J. – MOLHUYSSEN, P. C. (eds.). Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. Achtste Deel. Leuven: A. W. Sijthoff, 1930, s. 980.

⁷⁵ 1. kniha, kapitola nazvaná výmluvně De splendidissimis thermarum urbis Romae structuris (SERVILIUS, Ioannes. De mirandis antiquorum operibus, opibus et veteris aevi rebus, pace belloque magnifice gestis, lib. III. Antverpia: Ioannes Withagius, 1569, s. 19-20). Práce vyšla poprvé roku 1541.

⁷⁶ „Okolo nešporu plavíce se viděli sme zdaleka pyramides u Cairu“ (HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC, ref. 29, s. 52).

⁷⁷ HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC, ref. 29, s. 192. Srov. s. 222 („Pyramides, totiž ty věže“). Také sfinga je podle něj „hlava člověčí řemeslně vytesaná na věži aneb pyramidě u Kairu“ (ibidem, s. 350 – rejstřík, totéž marginalie na s. 195).

⁷⁸ HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC, ref. 29, s. 197 („Kontrfekt pyramid“).

⁷⁹ HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC, ref. 29, s. 225 („Kontrfekt vlastní nejhlavnějšího města Kairu v zemi egyptské“).

„U brány Svatého Pavla vprostřed zdi stojí **pyramis, to jest jako kuželka neb sloup čtverhranný, zespod široký, k vrchu špičatý**, všečen z tesaného bílého kamene neb mramoru pěkně spojeného, a jest pohřeb Cestii Kaji s tímto nápisem: C. Cestius L. F. Pob. epulo pr. tr. pl. VIIvir epulonum. Mimo tento sloup jest jiných v Římě několik **z jednoho kusu mramoru**; obelisci se jmenují.“⁸⁰

Obelisky jmenuje Donín čtyři, podle něj nejdůležitější. Údaje týkající se jejich původu a současného umístění, za něž všechny vděčily papeži Sixtu V. (pontifikát 1585 – 1590), jsou až na výjimky správné. Minul se pouze materiálem, obelisky nejsou z mramoru, ale z žuly. U lateránského obelisku, jež do Říma přivezl Constantius II. a umístil jej do Circu maximu, si všímá i hieroglyfů, avšak nesprávně tvrdí, že byl „od císaře Konstantina z Egypta do Konstantinopole a odtad od syna jeho Konstancia do Říma přivezený“.⁸¹ Constantinus I. jej stihl převézt pouze do Alexandrie.⁸²

Donín dále jmenuje vatikánský obelisk pocházející z Gaiova a Neronova cirku, augustovský obelisk, určený původně pro Circus maximus, na piazza del Popolo a konečně jeden ze dvou obelisků od Augustova mauzolea, rekonstruovaný a přemístěný na pahorek Esquilin za kostel Santa Maria Maggiore papežem Sixtem V.⁸³ Ilustrace těchto čtyř obelisků na s. 166 cestopisu jsou detailní a přesné, je z nich zřejmé, které obelisky mají hieroglyfické nápisy a které jsou hladké, správně jsou znázorněny i raně novověké doplňky (kříže, o nichž Donín píše, apod.).

Donín pak jmenuje ještě jiné menší: „před kostelem Zvěstování Panny Marie, v zahradě Mathei a v zahradě knížete florentského“.⁸⁴ Zřejmě se ve všech třech případech jedná o egyptské obelisky určené původně pro Ísidinu svatyni na Martově poli (*Iseum Campense*), respektive na Kapitolu. První případ je nejasný, v úvahu přichází jedině obelisk stojící dnes na fontáně před Pantheonem, původem z Isea na Martově poli. Tento se v 16. a 17. století nacházel před kostelem San Macuto, nedaleko od Pantheonu a kostela Santa Maria sopra Minerva. Druhý zmíněný kus je identifikovatelný s obeliskem, který dnes stojí v zahradě villy Celimontany (rodina Mattei jej získala v roce 1582), pocházejícím snad ze svatyně Ísidy a Sarápidy na Kapitolu.⁸⁵ Třetí Donínův obelisk, opět z Isea na Martově poli, se dnes nachází v zahradách Boboli ve Florencii; v 16. století stál v komplexu villy Medici na pahorku Pinciu v Římě.⁸⁶

Donínova definice obelisku je podobná Harantově: „Obeliscus jest veliký, špičatý čtverhranný kámen na způsob metae neb nějakého cíle vysoce vyzdvižený, k vrchu špičatý a čím vejš vždycky užší.“⁸⁷

⁸⁰ Cestopis Bedřicha z Donína, s. 165. Zvýraznění MM.

⁸¹ Cestopis Bedřicha z Donína, s. 165.

⁸² RICHARDSON, ref. 36, s. 273. O transportu obelisku pojednává známá pasáž u Ammiana Marcellina (AMMIANUS MARCELLINUS. Res gestae XVII 4, 13-15).

⁸³ Druhý z obelisků, dnes na quirinalském náměstí, byl objevený také již v 16. století, ale byl z neznámých důvodů uložen zpět do země a znovu objeven až roku 1781 (RICHARDSON, ref. 36, s. 275).

⁸⁴ Cestopis Bedřicha z Donína, s. 167.

⁸⁵ RICHARDSON, ref. 36, s. 273, heslo Obeliscus Capitolinus. Obelisk se skládá ze dvou nesourodných částí, pouze krátká horní část je popsána hieroglyfy.

⁸⁶ RICHARDSON, ref. 36, s. 274-275.

⁸⁷ Cestopis Bedřicha z Donína, s. 165.

Harant viděl obelisky v Alexandrii: „Blízko toho jsou dva sloupové, každý z jednoho a celistvého kusu mramoru strakatého, a všude na nich rozličné figúry a litery vytesané... Slovou *obelisci*, protože nejsou okrouhlí jako sloupové, ale zespod čtverhranní a širocí, navrchu špičatí.“⁸⁸

Harant se následně zmiňuje o dovozu obelisků do Říma, ale není přesný: „Píše *Plinius lib. 36. c. 9.*, že jsou dva císařové římstí, *Augustus* a *Claudius*, dva sloupy odtud, každý 125 noh vysoký, do Říma přes moře odvezti dali.“ Plinius Starší sice píše o dvou obeliscích dovezených Augustem z Egypta,⁸⁹ o Claudiovi však pouze říká, že nechal potopit v přístavu v Ostii velkou loď, na níž přivezl obelisk jeho předchůdce Gaius Caligula.⁹⁰

Donínův popis římských památek pokračuje císařskými sloupy:⁹¹ jmenuje sloup Traianův a sloup Antonina Pia. Zde je však Donín vícekrát nepřesný. Na sloupu Traianově stála původně pozlacená socha císaře, Donín čerpá z legendy, když říká, že „po smrti jeho svrchu nejvyšší kosti jeho v zlaté kouli byly postaveny“. Ví sice o šnekovitém schodišti uvnitř sloupu („vnitř sou stupně neb schody jako v nějakém šneku, po nichž se až k vrchu jíti může“), na vrcholu sloupu však stojí socha apoštola Petra, nikoliv Pavla („kdežto nejvyšší Sixtus Pátej papež obraz mosazný, pozlacený, sedm neb osm loket zvejši svatého Pavla apoštola postaviti dal“).

Socha sv. Pavla naopak stojí na sloupu Marka Aurelia, který Donín vydává za sloup Antonina Pia⁹² („na svrchu od téhož Sixta Pátého obraz vejš psanému podobný svatého Petra postaven jest, což k velké okrase města jest a zdaleka se spatřuje“). Příložená ilustrace odpovídá sloupu Marca Aurelia, nikoliv Antonina Pia. Tento se sice také nacházel „nedaleko odtud“ (tj. od sloupu Traianova), ale nepůsobil jako „druhý podobný“. Oba sloupy na Donínově obrázku mají schematicky znázorněnou stejnou výzdobu, ale dřív sloupu Antonina Pia, z červené žuly, byl nezdobený. Oba zobrazené sloupy jsou navíc vidět vcelku i s podstavcem, avšak sloup Antonina Pia až do roku 1705, kdy byl celý vykopán, vyčníval ze země jen částečně.⁹³

Řadu Donínových antických památek zakončuje „pohřeb Adriana císaře na způsob nějaké veliké a okrouhlé věže neb bašty“, nacházející se „při řece Tiberis a mostu svatého Anjela“, tedy Hadrianovo mauzoleum – *castel Sant' Angelo*, u nějž již Donín popisuje jeho současný stav a připojuje vedle obrázku i popis sváteční

⁸⁸ HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC, ref. 29, s. 250; komentář k dané pasáži na s. 563.

⁸⁹ PLINIUS MAIOR. *Naturalis historia* XXXVI 14, 71.

⁹⁰ PLINIUS MAIOR. *Naturalis historia* XXXVI 14, 70.

⁹¹ Cestopis Bedřicha z Donína, s. 167.

⁹² Nejspíš podle tradičního označení *columna Antonina*. Viz DU PERAC, ref. 46, s. 34, *Disegno della colonna Antonina*. V popisku ale dále podotýká, že sloup zasvětil Marcus svému adoptivnímu otci Antoninovi (... questa colonna fu da M. Antonio(!) philosopho drizzata, ma egli la consacrò in honore di Antonino Pio, suo padre adottivo). V tomto vydání jsou ještě oba zmiňované sloupy zobrazeny pochopitelně bez soch na vrcholu.

⁹³ Dnes z něj zbývá podstavec s reliéfy; poškozený dřív byl z rozhodnutí papeže Pia VI. (pontifikát 1775 – 1799) použit k restaurování obelisku z Augustova *horologia* na *piazza Montecitorio* (BRTNICKÝ, ref. 31, s. 356; CIANCIO ROSSETTO, Paola – MANCIOLI, Danila – MANODORI, Alberto – NISTA, Leila. *Obelisco di Piazza Montecitorio*. In *Romarcheologica: guida alle antichità della Città eterna: Campo Marzio, settembre 1999*, n. 4, s. 44).

střelby a ohňostroje, které očividně sám zažil („neviděl sem nikdy co k tomu podobného“).⁹⁴

Mezi křesťanskými kostely nechybí „kostel S. Mariae Rotundae neb Pantheon“ i s detailně vyvedeným obrázkem, který představuje částečný řez stavbou.⁹⁵ Harant, který památku neznal z autopsie, zaměnil s Pantheonem – Santa Maria Rotonda jiný mariánský kostel, a to baziliku Santa Maria Maggiore, kde je uchovávána relikvie svatých jesliček: „ačkoli v Římě v kostele *al Santa Maria Maggior* aneb *Rotonda* na Vánoce také pravé jesličky ukazují“.⁹⁶

Závěr

Srovnávané pasáže dobře vypovídají o charakteru a celkové koncepci obou staročeských cestopisů. Donínův popis Říma na prvním místě podává přehled základních informací o nejdůležitějších památkách, méně už se dozvíme o autorově návštěvě města. V dotčené části cestopisu nicméně chybí několik listů, zejména hned v počáteční části, takže není jasné, jak Donín přechází od obecných informací o městě k výkladu o pamětihodnostech a jak tento výklad zahajuje. Výklad v dochované části je zpočátku topografický, pak se mění v popis typologický. Popisy staveb v jejich tehdejšímu stavu jsou velkou předností cestopisu stejně jako detailní, do textu zakomponované obrázky. Donín většinou správně specifikuje i stavební materiál, zatímco pro Haranta většina kamenů spadá do obecné kategorie „mramor“. Po faktografické stránce se Donín dopouští spíše drobných nepřesností a dezinterpretací. U Harantových popisů se někdy negativně projevuje chybějící autopsie (popis reliéfů Titova oblouku). Jeho znázornění pyramid je velmi nepřesné, avšak musíme ocenit, že předlohy vytvořil sám, ač se kreslením profesionálně nezabýval. Harantův cestopis je mnohem rozsáhlejší, i výklad je tudíž celkově propracovanější: vyprávění o vlastních zážitcích na cestě Harant nejen oživuje různojazyčnými citáty a rčeními, ale zejména propojuje s obsáhlými učenými exkurzami, při čemž se snaží uvádět co nejvíce odkazů na zdroje informací. Donín toto činí zřídka a s Harantem se nemůže srovnávat ani co do podrobnosti bibliografických údajů, které uvádí. Donín poměrně často prokládá popisy míst latinskými a italskými citáty rčení i spisovatelů, které nezapomíná citovat, jinak ale u vlastního výkladu uvádí své zdroje jen zřídka.

Seznam pramenů a literatury:

Prameny (staré tisky; moderní edice cestopisů):⁹⁷

AB ALEXANDRO, Alexander. *Genialium dierum libri sex. Tomus primus. Lugdunum Batavorum: officina Hackiana, 1673.*

AB ALEXANDRO, Alexander. *Genialium dierum libri sex. Tomus secundus. Lugdunum Batavorum: officina Hackiana, 1673.*

⁹⁴ Cestopis Bedřicha z Donína, s. 167-168.

⁹⁵ Cestopis Bedřicha z Donína, s. 172.

⁹⁶ HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC, ref. 28, s. 293.

⁹⁷ U starých tisků bylo pro přehlednost sjednoceno psaní velkých písmen a interpunkce podle moderního úzu.

- rukopis cestopisu Bedřicha z Donína dostupný z databáze Manuscriptorium <www.manuscriptorium.com>
- GRUND, Antonín (ed.). Cestopis Bedřicha z Donína. Praha: Melantrich, 1940.
- HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC, Kryštof. Putování aneb Cesta z království českého do města Benátek, odtud po moři do země Svaté, země jüdské a dále do Egypta a velikého města Kairu. I. BOČKOVÁ, Hana – MELOUNOVÁ, Markéta (eds.). Praha; Brno: Nadační fond Česká knihnice, Ústav pro českou literaturu AV ČR, Host, 2017.
- HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC, Kryštof. Putování aneb Cesta z království českého do města Benátek, odtud po moři do země Svaté, země jüdské a dále do Egypta a velikého města Kairu. II. BOČKOVÁ, Hana – MELOUNOVÁ, Markéta (eds.). Praha; Brno: Nadační fond Česká knihnice, Ústav pro českou literaturu AV ČR, Host, 2017.
- MARLIANUS, Ioannes Bartholomaeus. Topographia antiquae Romae. Lugdunum: Seb. Gryphius, 1534.
- MARLIANUS, Bartholomaeus. Urbis Romae topographia. Basilea: Ioannes Oporinus, [1550].
- PANVINIUS, Onuphrius. De praecipuis urbis Romae sanctoribusque basilicis, quas Septem ecclesias vulgo vocant, liber. Roma: haeredes Antonii Bladii, 1570.
- DU PERAC, Étienne. I Vestigi dell'antichità di Roma. Roma: Lorenzo della Vaccheria, 1575.
- POLÁK, Milota Zdirad. Vznešenost přírody. Cesta do Itálie. IBRAHIM, Robert – SELUCKÁ, Markéta – STICH, Alexandr (eds.). Brno: Host, 2014.
- PREYEL, Adam. Abentheur der natürlichen und künstlichen Sachen. In Sina und Europa. Frankfurt am Mayn: Wilhelm Serlin und Georg Fickwirth, 1656.
- PREYEL, Adam. Artificia hominum miranda naturae, in Sina et Europa. Francofurtum ad Moenum: Wilhelmus Serlinus et Georgius Fickwirth, 1655.
- SERRANUS, M. Atilius. De septem urbis Romae ecclesiis. Una cum reliquiis, stationibus et indulgentiis. Colonia: officina Birckmannica, 1600.
- SERVILIUS, Ioannes. De mirandis antiquorum operibus, opibus et veteris aevi rebus, pace belloque magnifice gestis, lib. III. Antverpia: Ioannes Withagius, 1569.

Monografie a sborníky jako celky:

- BINKOVÁ, Simona – POLIŠENSKÝ, Josef (eds.). Česká touha cestovatelská: cestopisy, deníky a listy ze 17. století. Praha: Odeon, 1989, 496 s.
- BLOK, P. J. – MOLHUYSEN, P. C. (eds.). Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. Achtste Deel. Leuven: A. W. Sijthoff, 1930.
- BRTNICKÝ, Ladislav. Topografie starověkého Říma. Praha: Česká akademie věd a umění, 1925, 484 s.
- KOLDINSKÁ, Marie. Kryštof Harant z Polžic a Bezdrůžic: cesta intelektuála k popravě. Praha: Paseka, 2004, 523 s.
- PETRŮ, Eduard. Vzrušující skutečnost: fakta a fantazie ve středověké a humanistické literatuře. Ostrava: Profil, 1984, 194 s.
- PLATNER, Samuel Ball; ASHBY, Thomas. A Topographical Dictionary of Ancient Rome. Oxford: Oxford University Press, 1929, 609 s.
- RICHARDSON Jr., L. A New Topographical Dictionary of Ancient Rome. Baltimore; London: The Johns Hopkins University Press, 1992, 458 s.
- TICHÁ, Zdeňka (ed.). Jak staří Čechové poznávali svět: výběr ze starších českých cestopisů 14. – 17. století. Praha: Vyšehrad, 1986, 328 s.
- VERNER, Miroslav – BAREŠ, Ladislav – VACHALA, Břetislav. Ilustrovaná encyklopedie starého Egypta. Praha: Karolinum, 1997, 487 s.

Studie a články v časopisech a sbornících, kapitoly v kolektivních monografiích:

- ALBANESE, Massimiliano. Marliani, Bartolomeo. In *Dizionario Biografico degli Italiani* [Online]. Volume 70, 2008. Dostupné na internetu: <[http://www.treccani.it/enciclopedia/bartolomeo-marliani_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/bartolomeo-marliani_(Dizionario-Biografico))>.
- BAUER, Stefan. Panvinio, Onofrio. In *Dizionario Biografico degli Italiani* [Online]. Volume 81, 2014. Dostupné na internetu: <[http://www.treccani.it/enciclopedia/onofrio-panvinio_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/onofrio-panvinio_(Dizionario-Biografico))>.
- BOČKOVA, Hana. Kryštof Harant a jeho cestopis. In HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC, Kryštof. *Putování aneb Cesta z království českého do města Benátek, odtud po moři do země Svaté, země jüdské a dále do Egypta a velikého města Kairu. II.* BOČKOVÁ, Hana – MELOUNOVÁ, Markéta (eds.). Praha; Brno: Nadační fond Česká knihovna, Ústav pro českou literaturu AV ČR, Host, 2017, s. 399-415.
- EKERTOVÁ, Jana – BOBKOVÁ, Kateřina. Cesta do Itálie očima Bedřicha z Donína a Petra Velcursia. In BOBKOVÁ, Lenka – NEUDERTOVIČ, Michaela (eds.). *Cesty a cestování v životě společnosti: sborník příspěvků z konference konané 6. – 8. září 1994 v Ústí nad Labem.* Ústí n. Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 1995, s. 293-300.
- MELOUNOVÁ, Markéta. Debtors and Decoctors in the Travelogue of Christopher Harant of Polžice and Bezdrúžice: Some Examples of How a Humanist Scholar Worked with Primary and Secondary Sources. In *Acta Universitatis Carolinae Philologica*, 2017, č. 2, s. 283-292.
- MELOUNOVÁ, Markéta. Publius Ovidius Naso v cestopisu Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdrúžic. In *Auriga*, 2018, roč. 60, č. 2, v tisku.
- PETRŮ, Eduard. Cesta jako klíčový motiv starších slovanských literatur. In *Slavia*, 1995, roč. 64, č. 1/2, s. 125-131.
- PETRŮ, Eduard. Itálie a její obraz na počátku českého baroka: cestopis Bedřicha z Donína. In HEROLD, Vilém – PÁNEK, Jaroslav (eds.). *Baroko v Itálii – baroko v Čechách: setkávání osobností, idejí a uměleckých forem: sborník příspěvků z italsko-českého symposia Barocco in Italia, Barocco in Boemia, uomini, idee, forme d'arte a confronto*, Praha, Karolinum a vila Lanna 19. – 21. dubna 1999. Praha: Filosofia, 2003, s. 429-436. *Romarcheologica: guida alle antichità della Città eterna: Campo Marzio, settembre 1999*, n. 4.

Počet znakov vrátane medzier: 59 710

Počet slov: 8924